

DE (ON)HOLLANDSE REMBRANDT

Wackers Academie

Kunstgeschiedenis (derde trimester 2014-2015)

Menke Bol

De opdracht

Deze luidde als volgt: “Wat is er niet-Hollands aan Rembrandt?” Licht dit toe aan de hand van twee voorbeelden. Gebruik hiervoor enkele A-viertjes. Hint: hoe plaats je Rembrandt in zijn tijd als je zijn positie vergelijkt met die van andere schilders in binnen- en buitenland?

Bronnen

Natuurlijk heb ik gesurft op het Internet, maar de meeste informatie heb ik ontleend aan een lijvig boek dat ik van mijn ouders heb geërfd, getiteld “De schilderijen van Rembrandt” en geschreven door Horst Gerson.¹ Hoewel in dit boek ook tekeningen en etsen worden besproken, heb ik mij in dit korte essay beperkt tot de schilderkunst.

Inleiding

De viering van het derde eeuwfeest (in 1906) van Rembrandts geboorte betekende een hoogtepunt in de adoratie van de schilder. Rembrandt van Rijn werd voorgesteld als een rasechte Hollander, wiens genie en wiens kunst door en door Hollands waren en die het wezen van de Hollandse ziel tot uitdrukking bracht, mystiek opstijgend naar het goddelijke maar tegelijk vol ontroerende aandacht voor de alledaagse werkelijkheid.² Als ik meeding in deze adoratie zou ik gauw klaar zijn met mijn essay (“Er is *niets* on-Hollands aan Rembrandt!”)

De historicus E.H. Kossmann noemt een dergelijke interpretatie een prachtig voorbeeld van het mechanisme waaraan nationalistische betogen onderworpen zijn.³ Zij selecteren uit de ingewikkelde werkelijkheid van heden en verleden een enkel element, noemen dat de kern, het wezen van een volk, en interpreteren vervolgens de hele geschiedenis vanuit dat ene, op den duur bijna dwangmatig beleden standpunt. Zo leken de “naturalistische” schilderijen van Rembrandt, Vermeer en andere oude meesters zich aan het begin van de 20^e eeuw bij uitstek te lenen om er een Hollandse identiteit op te grondvesten. In de tijd waarin Rembrandt leefde was iets dergelijks echter helemaal niet gebeurd. Hij verkondigde met zijn kunstwerken überhaupt geen patriottische boodschap. Om erachter te komen wat er niet-Hollands is aan Rembrandt lijkt het inderdaad beter om (overeenkomstig de suggestie van Jaap) zijn positie af te zetten tegen die van tijdgenoten.

Wat was typisch Hollands aan de 17^e-eeuwse schilderkunst?

De Hollandse portretkunst in de 17^e eeuw werd vooral beheerst door een robuust naturalisme met een classicistische inslag, volgens een door Rubens ontwikkelde formule. Naast de nauwkeurige, verfijnde Leidse stijl bestond er een min of meer officiële Amsterdamse stijl: een gecultiveerd Amsterdams classicisme. Karakteristiek voor de Hollandse schilderkunst waren een neiging tot minutieuze observatie en een rijkdom aan realistische interpretatie. In de jaren '30 was het hoogtepunt van de barok doorgedrongen

---

¹ Meulenhoff, Amsterdam, 1968.

² Citaat uit *Geschiedenis van Holland* deel II, 1572 tot 1795. Redactie Thimo de Nijs en Eelco Beukers, uitgeverij Verloren, 2002.

³ E.H. Kossmann, Rembrandts carrière als nationaal genie. In: *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden*. Leuven, 1994, pp 29-58.

in de hele Hollandse kunst. In de jaren '40 werd de stilistische benadering in toenemende mate beheerst door het classicisme en een bijbehorend streven naar harmonie. Ook in de jaren '50 was het nog typisch Hollands om visuele ervaringen nauwkeurig vast te leggen en die in een uiterst geraffineerde techniek weer te geven. Een van de voornaamste aspecten van het *wetenschappelijk* denken van de 17^e eeuw was het systematiseren van alle verschijnselen en het reduceren ervan tot mathematische eenheden. Een schilder als Vermeer voelde zich daardoor wellicht aangesproken maar Rembrandt paste niet in dat kader.

Wat was er niet-Hollands aan Rembrandt?

“Typisch Rembrandt” hoeft niet per se on-Hollands te zijn. Rembrandt was volstrekt autonoom en in die zin noch Hollands, noch on-Hollands. Toch heeft hij zich mede laten inspireren door voorbeelden uit het buitenland. Rembrandt probeerde zich al op jonge leeftijd te ontworstelen aan de regels van de “officiële” kunst. Een artistieke invloed die een rol speelde in zijn jeugd was afkomstig van een groep schilders die zich baseerde op de Italiaanse schilder Caravaggio. Deze stroming kwam het sterkst tot bloei in Utrecht (“de Utrechtse school”). In de periode dat Rembrandt in Leiden woonde zie je in zijn werk al een forse toets, heldere kleuren en vrijheid van beweging. Dat wijst erop dat hij toen al had gebroken met de classicistische traditie, die in heel Holland nog voortleefde. Gerson spreekt over dit “Caravaggisme” als een voorbijgaande mode waar Rembrandt later ook weer afstand van nam. Maar de invloed ervan zien we terug in zijn vroege werk, bijvoorbeeld in *De geldwisselaar* uit 1627, waar een enkele lichtbron alle losse elementen tot één geheel maakt, een werkwijze die kenmerkend was voor kunstenaars uit de school van Caravaggio.

De geldwisselaar, 1627. Paneel, 32 x 42 cm. Berlijn-Dahlem, Gemäldegalerie

In de jaren '30 en '40 ontwikkelde Rembrandt een non-conformistische barokstijl. Hij gebruikte veel kleur in een periode dat de officiële Amsterdamse stijl zich nog steeds in een keurig classicistisch idioom uitdrukte. Rembrandt wendde zich van de burgerlijke wereld af en schiep een eigen wereld vol fantastische kostuums, onwerkelijke architectuur en vooral met een eigen belichting (dat laatste element had hij wellicht overgehouden aan de invloed van het Caravaggisme). Zelfs in zijn "degelijke" portretten wist hij iets exotisch te leggen. Zijn stijl beantwoordde volgens Gerson aan een verborgen verlangen naar creatieve vervoering en trotse pracht en praal, waarvoor de toenmalige Hollandse schilderkunst nog geen geëigende uitdrukkingvorm had gevonden. Hoewel tegengesteld aan de nieuwe classicistische stijl in Amsterdam, was Rembrandts kunst toch niet onaangepast te noemen. Het was vooral zijn rijke verzameling Europese en oosterse kunstvoorwerpen die een bron van inspiratie vormde, en die hem in staat stelde een breder terrein van de kunst te overzien dan zijn provinciale Hollandse collega's.

In de loop van de jaren '30 ging Rembrandt steeds meer werken naar (andere) Italiaanse voorbeelden. Hoewel hij zelf nooit in Italië is geweest, heeft hij zich hiertoe ongetwijfeld laten inspireren door Venetiaanse schilders uit de hoog-Renaissance zoals Titiaan. Geleidelijk werden zijn schilderijen steeds monumentaler. Veel van Rembrandts latere werk dankt zijn nieuwe harmonie tussen beheerste kracht en rustig verhalende stijl aan de Venetiaanse invloed, aldus Gerson.

In de jaren '50 werd zijn toets steeds ruwer. Vooral in zijn laatste levensjaren hield Rembrandt zich niet langer aan de conventionele technieken. De verf is opgebracht in dikke lagen, vaak met een paletmes in plaats van een penseel. Tijdgenoten verweten Rembrandt vaak dat hij zijn werken "onafgemaakt" liet. Hij zou daarop geantwoord hebben dat "een stuk voldaan is als de meester zijn voornemen daarin bereikt heeft". Een voorbeeld van zo'n "onafgemaakt" werk is *Hendrickje badend in een beek* uit 1654. Dit is bepaald niet aan te merken als een typisch Hollands genrestuk. Het is een schilderij zonder pretenties, weinig meer dan een olieverfschets. De lap rood met goud doorweven oosterse stof geeft de achtergrond een rijke, warme gloed. Zelfs een schilderij als dit krijgt door de in brede streken opgebrachte verf een zekere monumentaliteit. De voorzichtig tastende beweging van Hendrickje krijgt de kracht van een autonome handeling, een vluchtig moment wordt uitgewerkt op een manier die ook het portret van Jan Six zo bijzonder maakt.

Rembrandts overtreffende trap

Naarmate zijn expressief vermogen groter werd, beperkte Rembrandt meer en meer het gebruik van verhalende details. In zijn late jaren voltooide zich volgens Gerson nog een andere ontwikkeling: het wonderbaarlijke en het imaginaire visioen werden gecombineerd met de zintuiglijke wereld. Visioen en ervaring van alledag naderden elkaar. Rembrandt leek soms te geraken in een toestand van verhoogd bewustzijn. Dat stond haaks op het typisch Hollandse karakter. Rembrandt echter wist door *fraaie belichting, toets en monumentale opbouw* zelfs een vluchtige schets tot expressieve compositie te maken. Dat maakt met name zijn latere werken on-Hollands. Maar de schilder zelf is en blijft een Hollandse meester!

Hendrickje badend in een beek, 1654. Paneel, 62 x 47 cm. Londen, National Gallery (tijdelijk Amsterdam, Rijksmuseum)

MB / 12 april 2015